

Тема 2. Конституція України - основне джерело конституційного права

1. Джерела конституційного права.
2. Поняття та зміст Конституції України.
3. Конституційно-правові відносини (поняття, суб'єкти, об'єкти).
4. Правовий захист Конституції України.
5. Конституційно-правова відповідальність.

1. Джерела конституційного права.

Кожна галузь права має свої джерела. Це стосується і конституційного права. Взагалі, **джерело права - це форма (спосіб) існування правових норм, яка перетворює право (як волю) в об'єктивну реальність.**

Джерела конституційного права закріплюють найважливішу сферу політико-правових відносин, які виникають у процесі здійснення народовладдя. Це обумовлює багатство змісту таких джерел, оскільки народовладдя - надзвичайно складний комплекс економічних, політичних, соціальних, соціально-психологічних та інших відносин.

Види джерел конституційного права

1. За змістом:

- Конституційні;
- Законодавчі;
- Підзаконні;
- локальні.

2. **За формою** (обумовлюються традиціями формалізації конституційно-правових норм і способами правотворчості відповідних суб'єктів конституційного права):

- нормативно-правові акти;
- договори;
- судові прецеденти;
- акти інших соціальних норм (моралі, акти об'єднань громадян тощо).

3. За часом дії:

- постійні;
- тимчасові.

4. За територією дії:

- загальнодержавні
- локальні.

Існують й інші критерії класифікації джерел конституційного права.

Основні види джерел конституційного права:

1. Нормативно- правові акти:
 - Конституція;
 - закони;
 - нормативні акти гілок влади (підзаконні акти);
 - акти місцевого самоврядування.
2. Судові прецеденти.
3. Правові звичаї.
4. Міжнародні і внутрішньодержавні договори.

Конституції України належить особливе місце серед джерел конституційного права України

Конституція - основне джерело конституційного права України у зв'язку з тим, що виступає найвищою формою втілення державної волі народу України. Вона приймається від імені всього народу України та має найбільшу юридичну силу. Установлює основоположні принципи організації та життєдіяльності суспільства і держави. Норми Конституції є найважливішим джерелом не тільки конституційного права і всіх інших галузей права і є нормами прямої дії. Вони складають основи правового регулювання всіх суспільних відносин.

Закон - це нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, який приймається в особливому порядку вищим законодавчим органом держави і регулює найбільш важливі питання для всього суспільства.

До особливої групи джерел конституційного права належать нормативно-правові акти конституційного контролю (рішення Конституційного Суду України), а також розпорядження органів місцевого самоврядування. Але акти органів місцевого самоврядування являються джерелом права тільки тоді, коли включають норми конституційного права.

До підзаконних актів належать Укази Президента, Постанови Кабінету міністрів, акти міністерств і відомств. Усі вони повинні відповідати Конституції та Законам України.

2. Поняття та зміст Конституції України.

Як уже було сказано вище, основним джерелом конституційного права є Конституція. Слово "конституція" походить від латинського "constitutio" - установлення або розбудова. Традиційно цим терміном визначається основний закон держави, який започатковує її суспільну і державну побудову, виборчу систему, основні права та обов'язки громадян, а також

принципи організації органів влади в державі. Основний закон - це фундамент законодавства, що регулює взаємовідносини громадян з державою.

Сучасного значення термін «конституція» почав набувати лише в XVII ст., що ознаменувалося бурхливим розвитком конституційних ідей у Великій Британії, Франції та інших тогочасних країнах Західної Європи, а також у Північній Америці. Його етимологічне походження викликало чимало наукових дискусій на всі часи.

Відповідно до світової конституційної доктрини, сутність конституції полягає у тому, що вона покликана обмежити державну владу, свого роду хартія, що обмежує владу в рамках держави та владу держави в рамках суспільства. Сукупність обмежень державної влади і становить конституцію держави.

Підготувати на семінарське заняття:

Етапи новітнього конституційного процесу (стисло)

Перший етап період від 16 липня 1990 р. до 26 жовтня 1993 р. Робота з підготовки проекту нової Конституції України. Хронологічно вона здійснювалася таким чином:

- 24 жовтня 1990 р. Верховна Рада Української РСР утворила Конституційну комісію (Комісію з розроблення нової Конституції Української РСР) у складі 59 осіб під головуванням тодішнього Голови Верховної Ради Української РСР Л. Кравчука;

- Комісія розробила Концепцію нової Конституції України, де було сформульовано загальнометодологічні принципи майбутньої Конституції України. Цю Концепцію ухвалила Верховна Рада Української РСР 19 червня 1991 р.;

- на основі Концепції Комісія підготувала проект нової Конституції України, останній варіант якого датується 26 жовтня 1993 р.

Паралельно з цим до чинної на той час Конституції Української РСР 1978 р. вносилися зміни і доповнення з метою привести її у відповідність із положеннями Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. та Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Через загострення політичної ситуації, що відобразилося у протистоянні різних гілок влади, після 26 жовтня 1993 р. конституційний процес було фактично перервано.

Другий етап почався після завершення дострокових парламентських і президентських виборів та охопив період від 10 листопада 1994 року по 8 червня 1995 року.

Цей етап характеризувався відновленням конституційного процесу. 10 листопада Верховна Рада України затвердила новий склад Конституційної комісії, співголовами якої стали Президент України Л. Д. Кучма та Голова Верховної Ради України О.О. Мороз.

Одночасно з розробленням проекту Конституції України на другому етапі необхідно було вирішити питання про встановлення (до прийняття Конституції України) тимчасового конституційного правопорядку. Завершився другий етап 8 червня 1995 р. укладенням Конституційного договору між Президентом України і Верховною Радою України про організацію державної влади та місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України. Конституційний договір дозволив створити умови для прискорення конституційного процесу в Україні.

Третій етап охопив період від 8 червня 1995 р. (підписання Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України») до 28 червня 1996 р. (прийняття Конституції України Верховною Радою України).

Четвертий (новітній) етап сучасного конституційного процесу в Україні розпочався після прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. і триває дотепер. Він пов'язаний з необхідністю внесення змін до Конституції України 1996 р., спрямованих на трансформацію форми правління в Україні.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., не перша в історії нашої держави. До її прийняття в Україні діяла Конституція УРСР 1978 р., яка теж мала своїх попередників. Але нинішня Конституція відрізняється від усіх конституцій радянського часу, по перше тим, що є основним законом самостійної суверенної держави. Розуміється, Конституція 1996 р. не побудувала нову державу. Україна як держава існувала в різних кордонах і мала різні форми правління багато століть. Ідея збереження історично сформованої держави підкреслюється в самій Конституції.

Разом з тим Конституція України 1996 р. виділяється з ряду актів такого рангу тим, що з нею зв'язується нова епоха в історії України.

Конституція України виконує функції, що розкривають її соціальне призначення і характеризують основні напрями її впливу на суспільні відносини. Ці **функції** можна поділити на три основні:

1) ідеологічну;

В межах першої функції Конституція виступає засобом ідеологічного впливу на суспільство. Вона відіграє велику виховну роль, встановлює основи взаємовідносин людини і держави.

2) політичну;

Політична функція полягає в тому, що політичний процес, в якому беруть участь політичні сили держави, проходить в рамках, що встановлені Конституцією.

3) юридичну.

Конституція також є найважливішим джерелом права. Її норми мають найвищу юридичну силу і лежать в основі системи правового регулювання.

4) правові функції: установча, регулятивна, інтеграційна, охоронна.

За формою Конституція являє собою єдиний нормативний акт.

За структурою Конституція України складається з Преамбули і 15 розділів, в яких зібрано 161 статтю. В Преамбулі Конституції проголошується про її прийняття. В ній вказується на юридичну основу

3. Конституційно-правові відносини (поняття, суб'єкти, об'єкти).

Самостійно розглянути, більш докладно.

Конституційно-правові відносини - це врегульовані нормами конституційного права суспільні відносини, основою їх виникнення є безпосередня практична діяльність суб'єктів конституційного права.

У вітчизняній і зарубіжній юридичній науці конституційно-правові відносини розглядаються як нормативно визначені суспільно-політичні відносини, що виникають, змінюються або припиняються внаслідок діяльності чи поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин і породжують конституційні права й обов'язки учасників цих відносин.

Конституційно-правові відносини відрізняються своїм змістом, виникають в особливій сфері відносин, які становлять предмет конституційного права України. Вони є різновидом політико-правових зав'язків, оскільки пов'язані з правовим регулюванням політико-правових процесів і насамперед з реалізацією державними структурами владних повноважень, з розподілом влади між цими структурами і взаємодією органів законодавчої, виконавчої і судової влади, з визначенням правового статусу людини і громадянина, функціонуванням політичних партій, інших суб'єктів політичного процесу, із забезпеченням народовладдя.

Конституційно-правові відносини в основному мають імперативний характер, оскільки вони значною мірою пов'язані з реалізацією владними структурами своїх повноважень, взаємодію різних рівнів державного механізму.

Але конституційне право України регулює значне коло відносин, в яких зв'язки між їх суб'єктами ґрунтуються на рівності сторін, тобто застосовується диспозитивний метод регулювання взаємодії суб'єктів.

Конституційно-правові відносини можна класифікувати за змістом, суб'єктами, формою, умовами дії (територією та часом дії).

О.О. Кутафін пропонував поділяти всі конституційно-правові відносини на матеріальні та процесуальні, залежно від того, який вид конституційно-правових норм реалізується в конкретному виді правовідносин. До матеріальних конституційно-правових відносин можна віднести правовідносини між вищими органами державної влади, а до процесуальних - правовідносини, що виникають на основі дії Регламенту Верховної Ради України.

Конституційно-правові відносини можна класифікувати й за змістом окремих груп конституційно-правових норм, на основі яких виникають, змінюються та припиняються конституційно-правові відносини. Можна виділити такі основні **види конституційно-правових відносин**:

правовідносини, пов'язані з основами суспільного і державного ладу;

правовідносини, які виникають у зв'язку з реалізацією прав, свобод і обов'язків людини і громадянина;

правовідносини, пов'язані зі здійсненням безпосередньої демократії;

правовідносини, у сфері здійснення державної влади (законодавчої, виконавчої, судової);

правовідносини у сфері адміністративно-територіального устрою;

правовідносини у сфері місцевого самоврядування.

На думку В. Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко, **суб'єкти конституційного права - це учасники суспільних відносин**, наділені конституційною правосуб'єктивністю, тобто правоздатністю і дієздатністю, що визначається нормами конституційного права. Конституційна правоздатність виражається у системі конституційних прав і обов'язків учасників конституційно-правових відносин, а конституційна дієздатність полягає у здатності реалізовувати ці права й обов'язки.

До **суб'єктів конституційно-правових відносин** відносять такі найбільш поширені їх види:

- 1) спільноти (народ, нація, національні меншини, корінні народності, територіальні громади тощо);
- 2) держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, депутати, службові та посадові особи;
- 3) політичні партії, громадські організації та блоки (асоціації);
- 4) громадяни України, іноземці, особи без громадянства, жителі, біженці;
- 5) підприємства, установи, організації;
- 6) міжнародні органи й організації;
- 7) органи самоорганізації населення;
- 8) засоби масової інформації (ЗМІ) тощо.

У характеристиці конституційно-правових відносин важливе значення має визначення їхніх об'єктів.

Об'єкти конституційно-правових відносин - це предмети або явища реальної дійсності, стосовно яких в нормах конституційного права встановлюються права і обов'язки, тобто визначається необхідна поведінка учасників правовідносин.

Розрізняються такі **види або групи об'єктів** конституційно-правових відносин:

- 1) державна територія;
- 2) матеріальні цінності;
- 3) поведінка людей;
- 4) діяльність об'єднань громадян;
- 5) діяльність органів державної влади;
- 6) діяльність органів та інших суб'єктів місцевого самоврядування;
- 7) особисті не майнові блага тощо

4. Правовий захист Конституції України.

Його здійснюють:

1. Вищі органи державної влади: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України.
2. Правоохоронні органи (суди, прокуратура), центральні та місцеві органи виконавчої влади.
3. Орган конституційної юрисдикції (Конституційний Суд України), який є основним, визначальним елементом системи правових засобів захисту Конституції України.

4. Збройні Сили України, на яких покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості.

5. Громадяни України. Активні форми охорони Конституції України громадянами передбачені в її тексті. Так, ст. 55 встановлює, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

5. Конституційно-правова відповідальність.

Конституційно-правова відповідальність є самостійним встановленим в нормах конституційного права України видом юридичної відповідальності, що спрямований насамперед на забезпечення охорони Конституції України, який передбачає необхідність для суб'єктів конституційного правопорушення відповідати за свою юридично значиму поведінку, що реалізується у сфері конституційно-правових відносин.

Конституційно-правова відповідальність є передбачений нормами конституційного права специфічний обов'язок суб'єктів конституційного права зазнати несприятливих наслідків особистого, майнового чи громадського характеру за скоєне правопорушення, який виступає як засіб забезпечення норм конституційного права, часто має чітко виражений політичний характер, реалізує інтереси особливого кола суб'єктів через спеціальний механізм реалізації, містить цілу низку юридичних санкцій.

Особливістю конституційної відповідальності є те, що вона включає в себе два аспекти, а відтак, може бути:

а) позитивною, що передбачає відповідальну поведінку, під звітність, юридичну компетентність, усвідомлення свого обов'язку, його сумлінне і неухильне виконання, тобто відповідальність як обов'язок здійснити дії, встановлені у законі. підставою активної (позитивної) відповідальності є покладення на суб'єкта конституційно-правових відносин і невиконання або неналежне виконання цим суб'єктом певних своїх функцій (бездіяльність посадової особи, недосягнення поставлених цілей і завдань, неефективна робота певних органів тощо);

б) ретроспективною, що передбачає відповідальність за вчинення конституційного правопорушення і являє собою специфічні правовідносини між суб'єктами конституційного права з приводу скоєного конституційного делікту, що характеризуються осудом протиправного діяння і суб'єкта правопорушення та покладенням на останнього обов'язку зазнати негативних

наслідків особистого, майнового чи громадського характеру за скоєне правопорушення.

Підставами відповідальності, за конституційним правом, є нормативні та фактичні умови. Нормативна основа передбачає лише можливість юридичної відповідальності, а реальною вона стає за наявності юридичних фактів. Підставами позитивної відповідальності є виконання суб'єктом конституційних відносин певних функцій. Так, державний орган чи посадова особа несуть відповідальність вже з огляду на те, що до цього зобов'язує їх їхній статус. Позитивна відповідальність характерна й тим, що іноді важко визначити формалізовані критерії для оцінки поведінки вказаних суб'єктів. Підставами цієї відповідальності можуть бути такі критерії, як бездіяльність посадової особи, недосягнення поставлених цілей і завдань, неефективна робота тощо.

Конституційно-правова відповідальність має складну структуру. Вона закріплює:

- соціальну відповідальність, що вимагає відповідної високосвідомої та ініціативної поведінки всіх суб'єктів конституційного права;
- загальні засади відповідальності за правопорушення, що слугують "орієнтиром" для формування відповідальності в інших галузях права;
- конкретні види конституційно-правової відповідальності, що застосовуються за порушення окремих конституційно-правових норм та інститутів.

Високий авторитет конституційно-правових норм, їх неухильне дотримання і виконання всіма суб'єктами конституційного права забезпечується виключністю застосування заходів конституційної відповідальності. На перше місце тут виступає превентивно-попереджувальна її дія на суспільні відносини і членів соціуму.

Конституційно-правова відповідальність визначає не тільки міру впливу у випадку правопорушення, а й, передусім, відповідальну поведінку суб'єктів конституційного права щодо виконання свого обов'язку, реалізації своєї політико-юридичної компетенції. Тому цей вид відповідальності формується не тільки в охоронних, а й у регулятивних приписах конституційно-правових норм.

Конституційна відповідальність - невід'ємна складова соціальної відповідальності. Вона має багато спільного з іншими видами юридичної відповідальності, з якими її споріднюють такі ознаки, як санкції і можливість у встановлених законом випадках застосовувати такий спонукальний захід,

як примус. Особливістю конституційної відповідальності є те, що в багатьох випадках вона детально не конкретизується. Інколи законодавець лише вказує на можливість застосування чи настання такої відповідальності.

Таким чином, будучи засобом забезпечення приписів конституційно-правових норм, конституційно-правова відповідальність реалізується:

- безпосередньо в межах конституційно-правових і конституційно-процесуальних відносин;
- через конституційно-процесуальні норми у поєднанні з нормами інших галузей права;
- на підставі норм інших галузей права, які забезпечують виконання приписів конституційних норм;
- внаслідок порушення норм інших галузей права, зокрема кримінального і адміністративного;
- на підставі притягнення до політичної відповідальності суб'єктів політичної системи суспільства.

До санкцій конституційно-правової відповідальності можна віднести наступні:

1. дострокове позбавлення або зміна конституційного статусу посадової особи;
2. дострокове позбавлення або зміна конституційного статусу органу державної влади, органу місцевого самоврядування;
3. позбавлення або зміна конституційного статусу об'єднань громадян;
4. визнання недійсним юридично значимого результату;
5. скасування чи зупинення дії правового акту органу державної влади або органу місцевого самоврядування;
6. обмеження або позбавлення спеціального чи загального статусу фізичної особи.

Конституційно-правова відповідальність може поділятися на види в залежності від:

- джерел, у яких передбачено відповідальність за порушення норм конституційного права;
- правових інститутів на які поділяється вся сукупність конституційно-правових норм;
- суб'єктів конституційно-правової відповідальності, тобто від того, хто може притягатися до такої відповідальності;
- підстав розглядуваної відповідальності, тобто від того, за що повинен нести відповідальність суб'єкт конституційного правопорушення;

- інстанцій, тобто від того, перед ким встановлено відповідальність суб'єкта такого правопорушення.

Поділ конституційно-правової відповідальності на види може здійснюватися також за формами контролю, які застосовуються з метою забезпечення додержання вимог, що містяться в нормах конституційного права, особливостями конституційних правопорушень та специфікою мір відповідальності за них.

Конституційно-правову відповідальність прийнято також розглядати у двох аспектах - позитивному та ретроспективному. В залежності від цього виділяються відповідно два її види - позитивна та ретроспективна конституційно-правова відповідальність. Позитивною відповідальністю прийнято вважати відповідальну поведінку, відповідальне ставлення суб'єкта конституційно-правових відносин до своїх обов'язків, належне їх виконання. Підставами такої відповідальності є належне здійснення суб'єктом конституційних правовідносин певних функцій. Ретроспективною вважається конституційно-правова відповідальність за протиправні дії або бездіяльність, які мали місце в минулому. Підставою такої відповідальності є вчинення конституційного правопорушення.

Конституційно-правову відповідальність споріднюють з іншими видами юридичної відповідальності такі риси й ознаки, як:

- негативна оцінка дій органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб, дій громадян України, іноземців та осіб без громадянства та ін.;
- застосування до суб'єкта, що вчинив конституційне правопорушення, санкції правової норми.

Норми конституційного права забезпечуються як власними санкціями, так і санкціями інших галузей права - адміністративного, трудового, кримінального і т. ін. В цьому проявляється одна із специфічних характерних рис конституційно-правової відповідальності, яка відрізняє її від інших видів юридичної відповідальності.